

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-149>

УДК 021.321 005.4 338.43 005.342 330.111.6 005.591.4

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

FEATURES OF MANAGEMENT OF AGRICULTURAL BUSINESS DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF INSTITUTIONAL TRANSFORMATIONS

Сахацький Микола Миколайович
аспірант,
Одеський державний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0258-9723>

Sakhatskyi Mykola
Odessa State Agrarian University

Стаття присвячена актуальним питанням виявлення особливостей управління розвитком аграрного підприємства в умовах інституціональних трансформацій. Встановлено, що особливості управління аграрним підприємством формують: відмінність управлінської праці як виду людської діяльності; окремішність сільського способу життя; специфічність сільськогосподарського виробництва; характерні риси соціально-економічних процесів інституціональної трансформації економіки. Обґрунтовано, що основними особливостями управління розвитком аграрного підприємства є: багатогранність управлінського процесу; універсальність, що витікає з наявності в управлінському об'єкті складових різної природи; єдність принципів управління розвитком аграрного підприємства.

Ключові слова: управління, аграрне підприємство, інституціональні трансформації, соціально-економічні процеси, єдність принципів управління.

The article is devoted to the topical issues of identifying the peculiarities of managing the development of agrarian entrepreneurship in the conditions of institutional transformations. It has been established that the management of the development of agrarian entrepreneurship in the conditions of institutional transformations is a purposeful influence on agricultural economic entities, which, on their own initiative, carry out systematic, at their own risk, activities in the production of products, the performance of works, the provision of services and engaging in trade with the aim of obtaining a certain benefits in the period of profound socio-economic changes in society in general and rural areas in particular. It was revealed that the peculiarities of managing agrarian entrepreneurship are formed by: the difference of managerial work as a type of human activity; the isolation of the rural way of life; specificity of agricultural production; characteristic features of socio-economic processes of institutional transformation of the economy. It is substantiated that the main features of managing the development of agrarian entrepreneurship in the conditions of institutional transformations are: the multifacetedness of the management process due to the complexity of its subject as a socio-economic system; the universality of managing the development of agrarian entrepreneurship due to the presence in the object of management of components of a different nature - inanimate, living, material, spiritual, economic, social, informational, technical, technological, etc.; the unity of the principles of managing the development of agrarian entrepreneurship, the newly formed quality of which is formed by a system of rules in accordance with scientific principles, legal norms and institutional foundations of man and society. It is proven that universal principles (historicity, objectivity, sociality, alternative, terminology, informativeness, systematicity, structural functionality) form the methodological basis of the research of the subject principles of managing the development of agrarian entrepreneurship.

Keywords: management, agrarian entrepreneurship, institutional transformations, socio-economic processes, unity of management principles.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження особливостей управління розвитком аграрного підприємства в умовах інституціональних трансформацій спрочинює: необхідність надати надійний науковий супровід управлінському процесу стосовно

аграрної підприємницької діяльності як такої, що безпосередньо приймає участь у забезпеченні продовольчої безпеки України та світової спільноти; вагомість управління в якості фактору, що значною мірою визначає результативність функціонування різнопланових соціально-економічних систем; нагальність вирішення гострих політико-військових проблем Української нації в світлі широкомасштабної агресії Російської Федерації та ведення бойових дій на територію країни, внаслідок чого зменшується ресурсний потенціал суб'єктів господарювання аграрного сектора, масштабується невизначеність та ризиковість виробничо-господарської діяльності, ускладняється прийняття управлінських рішень як стратегічного, так і тактичного характеру. Наведені й інші фактори вказують на наукову та прикладну важливість коригування традиційної системи управлінського впливу на розвиток аграрної підприємницької діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. **Аналіз останніх досліджень і публікацій** щодо управління розвитком підприємницької діяльності показує наявність досить різнопланових підходів і до розв'язання зазначеної проблеми, і до вагомості її окремих складових. Так, дослідники аграрної економіки Малік М. Й. та Шпикуляк О. Г. з науковою ґрунтовністю розкривають як в умовах інституціональних трансформацій розвиток підприємництва дозволяє сільським суб'єктам господарювання, незалежно від їх форм власності, адаптуватися до ринкової конкуренції та активізувати зовнішньоекономічну діяльність [1, с. 5–16]. Ільченко Т. В. та Застрожнікова І. В., при висвітленні ролі аграрного підприємництва у розвитку територіальних громад, справедливо наголошують на необхідності всебічної підтримки розвитку цієї діяльності як важливої складової ресурсного потенціалу кожної сільської громади [2]. Такі вчені-дослідники як Яців І. Б., Ступень М. Г., Пилипів Н. І. та Шеленко Д. І., при визначенні стратегічних орієнтирів розвитку біоенергетичного потенціалу сільськогосподарських підприємств, фокусуються на необхідності глибинної трансформації існуючої економіки, лінійний характер якої повинен замінюватися на циркулярний, де в замкнутому циклі поєднуються процеси безвідходного виробництва, обігу та споживання [3, с. 144–151].

Вчені Неміш Д. В., Савка М. В., Баланюк І. Ф., Шеленко Д. І., Іванів С. І. цілком слушно наголошують, що посилення в особистих селянських господарствах підприємницької функції

є передумовою їх трансформації у сімейні фермерські [4, с. 54–67]. Нікітенко К. С. зосереджується на висвітленні глибокої ретроспективи походження підприємництва та дає йому своє авторське визначення [5]. Вчений Лівінський А. І. розвиток аграрного підприємництва досліджує в контексті виробництва та реалізація екологічно безпечної органічної продукції, чому беззаперечно повинно сприяти державна регуляторна політика [6, с. 167–173]. Дослідниця Шабатура Т. С. перспективи посилення експортного потенціалу вітчизняного сільського господарства пов'язує з розвитком аграрного підприємництва [7, с. 138–146], що в умовах економічної глобалізації є природним і очікуваним явищем. Різноманітні дослідження підприємництва з економічних, соціальних, регіональних, галузевих, зовнішньоекономічних, міждержавних й інших сторін проводяться такими вченими, як: Матвеєва О. Ю. [8, с. 148–157], Поленкова М. В. [9, с. 42–47], Застрожнікова І. В. [10, с. 77–81], Лібанова Е. М. [11, с. 11–26], Гайдуцький А. [12], Ачкасова О. [13], Сахацький М. П., Запша Г. М., Сахацький М. М., Дідур Г. І., Клочан І. В. [14, с. 596–608], та іншими дослідниками.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наведені й інші напрацювання вчених і практиків вказують на наявність досить солідної науково прикладної бази щодо розвитку аграрного підприємництва. Проте їх різноманітність, спірність щодо окремих положень та динамічність поточних соціально-економічних і політико-військових змін об'єктивно спричинює потребу в поглибленому дослідженні даної проблеми в частині особливостей управління розвитком аграрного підприємництва.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Ціль проведеного дослідження полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних положень та розробці науково-прикладних рекомендацій щодо необхідності врахування особливостей управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведені дослідження дозволяють виділити чинниками, що породжують особливості управлінського процесу в аграрному підприємстві в період інституціональної трансформації. До числа основних із них слід віднести:

– відмінність управлінської праці як виду людської діяльності;

- окремішність сільського способу життя;

- специфічність сільськогосподарського виробництва;

- характерні риси соціально-економічних процесів інституціональної трансформації економіки.

- Так, основними відмінностями управлінської праці, як виду людської діяльності, є:

- переважно опосередкована, а не безпосередня як у виконавців, участь у процесі створенні матеріальних та нематеріальних благ;

- використання в якості предмету праці інформації, що в даному випадку передбачає обмін відомостями між людьми при прийнятті і виконанні управлінських рішень;

- об'єктом управління виступає людина зі своїм інтелектом, емоціями, двосторонньою взаємодією з керівництвом, комплексом особистих потреб та інтересів, зміни яких є об'єктивними в силу довгої тривалості людського трудового життя;

- засобами праці управлінців виступають технології та обладнання, що пов'язані з обробленням інформації і посилюють, насамперед, інтелектуальні здібності людини, на відміну від машин та устаткування, що посилюють, здебільшого, фізичні можливості виробників при створенні ними життєвих благ;

- тривалість праці управлінців виходить за межі передбачуваного робочого часу в силу постійно здійснюваного розумового процесу;

- кінцевим продуктом власне праці управлінця виступає прийняття управлінських рішень, що передбачає вирішення проблемних ситуацій та має підвищену відповідальність за їх наслідки.

Основні відмінності сільського способу життя, що формують його окремішність:

- тісний взаємозв'язок в сільській місцевості всіх сфер життєдіяльності її населення – виробництва, побуту, культури, освіти, охорони здоров'я тощо;

- нижчий загалом рівень життя сільського населення по відношенню до жителів агломерацій;

- нижчий загалом рівень розвитку соціальної, житлово-комунальної та обслуговуючої інфраструктури сільської місцевості по відношенню до агломерацій;

- прискорені формування та розвиток в аграрному секторі економіки багатоукладності;

- негативні соціально-демографічні процеси, що пов'язані з мобілізацією в Збройні сили України значної частки працездатного сільського населення для оборони країни, захист її суверенітету та територіальної цілісності, а також через відтік мешканців сільських територіальних громад в агломерації та за межі країни.

До числа основних специфічних рис сільськогосподарського виробництва слід віднести:

- тісний зв'язок і переплетіння економічних та природних процесів;

- природно-кліматичні та соціально-демографічні чинники значною мірою формують інвестиційну привабливість для товаровиробників агропродовольчої продукції;

- нездатність до швидкого переміщення ресурсів в зв'язку з територіальною прив'язкою до конкретних земельних ділянок;

- залучення до виробничо-господарського процесу землі, що виступає головним засобом виробництва в аграрному секторі;

- можливість розширеного відтворення основного засобу виробництва за рахунок підвищення природної родючості землі;

- нерівномірність використання робочої сили протягом виробничого процесу та нестабільність грошових надходжень в силу періодичності одержання готової сільськогосподарської продукції;

- необхідність значних страхових резервів через можливі природні катаклізми – посухи, градобії, повені, пошесті, карантині захворювання рослин і тварин тощо;

- економічна доцільність використання короткострокових кредитів, для покриття сезонних витрат;

- необхідність раціонального поєднання галузей, що мають різні вимоги до трудового, матеріально-технічного та технологічного забезпечення;

- територіальне розосередження виробництва та потреба проведення особливих організаційно-охоронних заходів для збереження готової продукції;

- наявність значної частки продукції, що не набуває товарної форми, проте використовується у виробничо-господарській діяльності.

Основними характерними рисами соціально-економічних процесів інституціональної трансформації аграрної економіки є:

- залежність від економічної глобалізації, що діалектично поєднується з регіональною структурізацією за посилення планетарного поділу праці в сільському господарстві;

– епохальність сучасних перетворень, що кардинально змінює спосіб життя людей в сільській місцевості;

– динамічність змін в сільськогосподарському виробництві, спричинених прискореним розвитком науки, техніки, інформаційних технологій та швидкістю впровадженням їх здобутків в практику аграрного господарювання;

– об'єктивність посилення селяниноцентризму ринковими інститутами вітчизняного аграрного сектору як умови ідентифікації Української нації;

– необхідність екологізації аграрного виробництва як важливої передумови формування конкурентної переваги на національному та світовому ринках аграрної продовольчої продукції;

– інерційність селянства, зумовленого соціальними устоями сільського способу життя, їх усталеними місцевими звичаями і традиціями;

– багатоукладність аграрного сектору, утвердження якої відбиває різні світоглядні уподобання українського селянства та надає йому конкурентні переваги в умовах ринкової непередбачуваності;

– пасіонарність українського селянства, яке споконвічно займається землеробством не лише заради особистої вигоди, а й в силу своєї ментальної заповзятливості, традиційної працелюбності, відповідальності за продовольчу безпеку людей, безмежної відданості до своєї землі, щирої любові до тварин і рослин, що не завжди є економічно вигідним;

– перманентність структурних перетворень аграрної економіки на основі раціоналізації управління, розбудови маркетингової інфраструктури, використання штучного інтелекту, застосування інформаційних систем і технологій, їх повноцінного освітнього, наукового та кадрового забезпечення з метою збалансування економічних, соціальних та екологічних процесів.

Результатом поєднання наведених соціально-економічних процесів в управлінні, виробничо-господарській діяльності, підприємстві, інституціональній трансформації виступає цілісне соціально-економічне явище, яке виділяється серед інших низкою особливостей, до числа основних з яких слід віднести:

1. Багатогранність управлінського процесу через складність його суб'єкта як соціально-економічної системи.

2. Універсальність управління розвитком аграрного підприємства, що витікає

з належності в управлінському об'єкті складових різної природи – неживої, живої, матеріальної, духовної, економічної, соціальної, інформаційної, технічної, технологічної тощо.

3. Єдність принципів управління розвитком аграрного підприємства, новоутворена якість якої формується системою правил у відповідності до наукових засад, правових норм та інституціональних устоїв людини та суспільства.

Так, перша особливість – багатогранність управлінського процесу ґрунтується на складності суб'єкта управління як соціально-економічної системи, що наділяється певними компетенціями та владними повноваженнями. Їх формат дозволяє надавати вказівки та рішення, що є обов'язковими для виконання відповідними об'єктами. Багатогранність суб'єкта управління як системи проявляється через наявні в ній інститути та здійснювані ними функції. Складність управлінських інститутів полягає як в їх кількісній чисельності, так і вагомості кожного інституту, кожний з яких формує свою власну управлінську підсистему. Адже до числа основних із них слід віднести управлінські цілі, закономірності, принципи, функції, структури, кадри, методи та інструменти, стилі, технології прийняття рішень тощо.

Друга особливість – універсальність управління розвитком аграрного підприємства витікає зі складності управлінського об'єкта. Адже, потребуючи певних управлінських заходів впливу для досягнення поставлених цілей, цей об'єкт має складові різної природи – неживої і живої, матеріальної і духовної, економічної, соціальної, політичної, демографічної, інформаційної, технічної, технологічної тощо. Тому в управлінні аграрним підприємством як певним об'єктом необхідно враховувати його цілісність і, водночас, специфіку кожної його складової.

Важливою опорою універсальності управління розвитком аграрного підприємства постає можливість людини створювати нове життєве середовище. На відміну від рослин та тваринного світу, що пристосовуються до оточуючого середовища, людина та людська спільнота формують власну соціальну, демографічну, політичну, інформаційну, технічну та технологічну сфери. Кожна з них має свої властивості та специфічні риси, врахування яких дозволяє аграрному менеджменту проєктувати бажані ознаки життєдіяльності сільської спільноти і тим самим здійснювати управління її розвитком.

Третя особливість – єдність принципів управління розвитком аграрного підприємництва ґрунтується на тому, що новоутворена якість формується системою правил у відповідності до наукових засад, правових норм та інституціональних устоїв людини та суспільства. Принцип в даному випадку трактується як особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось. Правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства і т. ін. [15, с. 941]. Дослідженнями встановлено, що систему принципів управління розвитком аграрного підприємництва формують 2 ієрархічні рівні. Перший рівень складають універсальні принципи, що будучи загальнонауковими, виступають методологічною основою дослідження предметних принципів. Варто зазначити, що кожний із рівнів системи принципів управління розвитком аграрного підприємництва має складний зміст. При цьому універсальні принципи закладають методологічну основу дослідження предметних принципів, зокрема правових, управлінських та підприємницьких. Бо всі вони потребують відповідного історичного, об'єктивного, соціального, альтернативного, термінологічного, структурно-функціонального, системного, когнітивного та інформаційного забезпечення. Наявність спільної науково-методологічної бази для універсальних та предметних принципів закладає підвалини для їх взаємозв'язку, взаємодії та цілісної єдності як в дослідницькому процесі, так і в прикладній діяльності.

Висновки. 1. Виокремлення особливостей управління розвитком аграрного підприємництва

в умовах інституціональних трансформацій дозволяє представити дослідницький об'єкт в якості цілісної єдності тісно пов'язаних та взаємозалежних між собою елементів реальної дійсності. 2. Чинниками, що породжують особливості управлінського процесу в аграрному підприємстві в період інституціональної трансформації як цілісного соціально-економічного явища, слугують: відмінність управлінської праці як виду людської діяльності; окремішність сільського способу життя; специфічність сільськогосподарського виробництва; характерні риси соціально-економічних процесів інституціональної трансформації економіки. 3. Основними особливостями управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій є: багатогранність управлінського процесу через складність його суб'єкта як соціально-економічної системи; універсальність управління розвитком аграрного підприємництва, що витікає з належності в управлінському об'єкті складових різної природи – неживої, живої, матеріальної, духовної, економічної, соціальної, інформаційної, технічної, технологічної тощо; єдність принципів управління розвитком аграрного підприємництва, новоутворена якість якої формується системою правил у відповідності до наукових засад, правових норм та інституціональних устоїв людини та суспільства. 4. Подальші перспективи дослідження в цьому напрямку полягають в необхідності проведення наукових пошуків щодо конкретизації принципів управління розвитком аграрного підприємництва в частині їх наукових засад, правових норм та інституціональних устоїв людини і суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Розвиток аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій. *Економіка АПК*. 2017. № 2. С. 5–16.
2. Ільченко Т., Застрожнікова І. Роль аграрного підприємництва у розвитку територіальних громад. *Економіка та суспільство*. 2022. № 37. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-21>
3. Яців І. Б., Ступень М. Г., Пилипів Н. І., Шеленко Д. І. Стратегічні орієнтири розвитку біоенергетичного потенціалу сільськогосподарських підприємств під час переходу до циркулярної економіки. *Регіональна економіка*. 2019. № 4 (94). С. 144–151.
4. Неміш Д. В., Савка М. В., Баланюк І. Ф., Шеленко Д. І., Іванів С. І. Розвиток особистих селянських господарств та їх трансформація у сімейні фермерські. *Економіка АПК*. 2020. № 2. С. 54–67.
5. Нікітенко К. С. Підприємницька діяльність: аспекти, тенденції і перспективи розвитку в умовах пандемії. *Електронне видання «Ефективна економіка»*. № 12. 2021. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2021/104.pdf
6. Лівінський А. І. Державне регулювання, сертифікація виробництва та реалізація органічної продукції в Україні. *Бізнес Інформ*. 2020. № 6. С. 167–173.
7. Шабатура Т. С. Розвиток експортного потенціалу аграрного сектору національної економіки в умовах економічної глобалізації. *Економічний вісник Причорномор'я*. 2021. № 1. С. 138–146.

8. Матвеева О. Ю. Європейська парадигма сталого розвитку територіальних громад: досвід для України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління*. 2021. № 1. С. 148–157.
9. Поленкова М. В. Тенденції розвитку сільськогосподарських підприємств у період структурних змін в аграрному секторі України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2020. Вип. 26. С. 42–47.
10. Застрожникова І.В. Вплив діджиталізації на кадрову політику в аграрному секторі. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 4. С. 77–81.
11. Лібанова Е. М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2. С. 11–26.
12. Гайдуцький, А. Проблеми та перспективи повернення мігрантів в Україну. *Економіка та суспільство*. 2022. № 37. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-81>
13. Ачкасова О. Розвиток соціального підприємництва в Україні в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. № 37. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-40>
14. Сахацький М.П., Запша Г.М., Сахацький М.М., Дідур Г.І., Клочан І.В. Модернізація виробничо-господарської діяльності підприємств і фермерських господарств аграрного сектору в умовах інституційних трансформацій. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2021. № 5(40). С. 596–608.
15. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ – Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1428 с.

REFERENCES:

1. Malik M. I., Shpykuliak O. H. (2017) Rozvytok ahrarnoho pidpriemnytstva v umovakh instytutsionalnykh transformatsii [Development of agrarian entrepreneurship in conditions of institutional transformations]. *Ekonomika APK – Economy of agro-industrial complex*, vol. 2, pp. 5–16.
2. Ilchenko T., Zastrozhnikova I. (2022) Rol ahrarnoho pidpriemnytstva u rozvytku terytorialnykh hromad [The role of agrarian entrepreneurship in the development of territorial communities]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, vol. 37. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-21> (accessed May 25, 2024).
3. Iatsiv I. B., Stupen M. H., Pylypiv N. I., Shelenko D. I. (2019) Stratehichni oriientyry rozvytku bioenerhetychnoho potentsialu silskohospodarskykh pidpriemstv pid chas perekhodu do tsyrkuliarnoi ekonomiky [Strategic guidelines for the development of the bioenergy potential of agricultural enterprises during the transition to a circular economy]. *Rehionalna ekonomika – Regional economy*, vol. 4 (94), pp. 144–151.
4. Nemish D. V., Savka M. V., Balaniuk I. F., Shelenko D. I., Ivaniv S. I. (2020) Rozvytok osobystykh selianskykh gospodarstv ta yikh transformatsiia u simeini fermerski [Development of personal peasant farms and their transformation into family farms]. *Ekonomika APK – Economy and society*, vol. 2, pp. 54–67.
5. Nikitenko K. S. (2021) Pidpriemnytska diialnist: aspekty, tendentsii i perspektyvy rozvytku v umovakh pandemii [Entrepreneurial activity: aspects, trends and prospects of development in the conditions of the pandemic]. *Elektronne vydannia «Efektyvna ekonomika» – Electronic publication "Efficient Economy"*, vol. 12. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2021/104.pdf (accessed May 25, 2024).
6. Livynskiy A.I. (2020) Derzhavne rehuliuвання, sertyfikatsiia vyrobnytstva ta realizatsiia orhanichnoi produktsii v Ukraini [State regulation, production certification and sale of organic products in Ukraine]. *Byznes Ynform – Business Inform*, vol. 6. pp. 167–173.
7. Shabatura T.S. (2021) Rozvytok eksportnoho potentsialu ahrarnoho sektoru natsionalnoi ekonomiky v umovakh ekonomichnoi hlobalizatsii [Development of the export potential of the agricultural sector of the national economy in the conditions of economic globalization]. *Ekonomichnyi visnyk Prychornomoria – Economic Bulletin of the Black Sea Coast*, vol. 1, pp. 138–146.
8. Matveieva O. Iu. (2021) Yevropeiska paradyhma staloho rozvytku terytorialnykh hromad: dosvid dlia Ukrainy [European paradigm of sustainable development of territorial communities: experience for Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*, vol. 1, pp. 148–157.
9. Polenkova M. V. (2020) Tendentsii rozvytku silskohospodarskykh pidpriemstv u period strukturnykh zmin v ahrarnomu sektori Ukrainy [Trends in the development of agricultural enterprises during the period of structural changes in the agricultural sector of Ukraine]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Serii ekonomichna. Serii yurydychna – Scientific notes of the Lviv University of Business and Law. The series is economical. Legal series*, vol. 26, pp. 42–47.

10. Zastrozhnikova I. V. (2021) Vplyv didzhitalizatsii na kadrovu polityku v ahrarnomu sektori [The impact of digitization on personnel policy in the agricultural sector]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, vol. 4, pp. 77–81.
11. Libanova E. M. (2018) Zovnishni trudovi mihratsii ukraintziv: masshtaby, prychny, naslidky [External labor migration of Ukrainians: scope, causes, consequences]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and social economy*, vol. 2, pp. 11–26.
12. Haidutskyi A. (2022) Problemy ta perspektyvy povnennia mihrantiv v Ukrainu [Problems and prospects of the return of migrants to Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, vol. 37. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-81> (accessed May 25, 2024).
13. Achkasova, O. (2022) Rozvytok sotsialnoho pidpriemnytstva v Ukraini v umovakh voiennoho stanu [Development of social entrepreneurship in Ukraine under martial law]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, vol. 37. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-40> (accessed May 25, 2024).
14. Sakhatskyi M. P., Zapsha H. M., Sakhatskyi M. M., Didur H. I., Klochan I. V. (2021) Modernizatsiia vyrobnycho-hospodarsko diialnosti pidpriemstv i fermerskykh gospodarstv ahrarnoho sektoru v umovakh instytutsiinykh transformatsii [Modernization of production and economic activities of enterprises and farms in the agrarian sector in the conditions of institutional transformations]. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky – Financial and credit activity: problems of theory and practice*, vol. 5(40), pp. 596–608.
15. Busel, V. T. (2004) *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv: Irpin: VTF «Perun», 1428 p. (in Ukrainian)